

Содиқова Ш.Б.
ТДШИ, “Туркий тиллар”
кафедраси доценти в.б.

ЎЗБЕК ТИЛИНИ ХОРИЖИЙ ТИЛ СИФАТИДА ЎҚИТИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада чет элликларга ўзбек тилини хорижий тил сифатида ўқитиш масалалари ҳақида сўз боради. Мутахассислар олдида турган қатор муаммолар санаб ўтилиб, уларнинг ечимлар таклиф этилади. Бу ўринда таълим дастури, мавзули лугатлар, масофавий таълим, электрон ресурслар каби масалалар борасида фикр билдирилади.

Аннотация: В данной статье идет речь о проблемах преподавания узбекского языка иностранцам в качестве иностранного языка. Был проанализирован ряд проблем стоящих перед специалистами и были предложены пути их решения. В связи с этим были высказаны идеи об учебных программах, тематических словарях, дистанционном обучении, электронных ресурсах и т.д.

Abstract: In current article problems of teaching Uzbek language for foreigners as a foreign language were described. Several problems faced by specialists were analyzed and ways of solving these problems were offered. In connection with it, opinions about education programs, thematic dictionaries, distance education, electronic resources etc were expressed.

Дунё ҳамжамиятида ўз мавкейи, обрў-эътибори, нуфузига эга бўлиб бораётган Ўзбекистоннинг сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳаларда халқаро алоқалари кундан кун кенгайиб бормоқда. Бу воқелик маданиятнинг қатор соҳаларида, жумладан ўзбек тилига бўлган эътиборда ҳам яққол кўзга ташланмоқда.

Бугунги кунга келиб чет элликлар томонидан ўзбек тилини ўрганишга бўлган интилиш, қизиқиш тобора ортиб бормоқда. Ҳозирги кунда бир қаотр давлатлар, хусусан, Корея, Япония, Ҳиндистон, АҚШ, Буюк Британия, Хитойда мамлакатшунослик доирасида Ўзбекистонни ўрганишга эътибор қаратган илмий тадқиқот марказлари, олий таълим муассасалари мавжуд. Ўзбек тилини ўрганиш мақсадида республикамизга илмий тадқиқот институтлари ва олий таълим муассасаларига ушбу марказлардан мутахассислар, изланувчилар, талабалар шунингдек, ўлкамизда тадбиркорлик фаолиятини олиб борамоқчи бўлаётган ишбилармонлик соҳа вакиллари ташиф буюришмоқда.(2.)

Ўзбек тилини ўрганишга бўлган талаб ортиб бораётган ушбу вазиятда мутахассислар олдида чет элликлар учун замонавий талабларга мос равишда тил ўқитишни йўлга қўйиш вазифаси турибди.

Бу вазифани амалга ошириш учун дастлаб,

- ўзбек тилини хорижий тил сифатида ўқитиш дастурларини ишлаб чиқиш;
- тилни босқичларга бўлган ҳолда ўқитиш методларини ишлаб чиқиш;
- дарсликлар яратиш;
- электрон ресурслар яратиш;
- мустақил таълим тизимини шакллантириш каби масалаларни ҳал этиш лозим.

Мазкур таълим жараёнини моддий-техникавий базасини такомиллаштириш, таълим жараёнида анъанавий дарсни ташкиллаштириш билан бир қаторда замонавий интерфаол таълим жараёнини йўлга қўйиш кабилар юқорида санаб ўтилган масалалар ечимини топишда самарали натижалар берада.

Маълумки, хорижий тилларни ўқитиш методикасининг умумий принциплари мавжуд:

- 1) Чет тил ўқитишнинг нутқий йўналганлик принципи;
- 2) Чет тилини чегаралаб ва яхлит ўқитиш принципи;
- 3) Машқларга асосий ўрин бериш принципи;
- 4) Тил тажрибасини ҳисобга олиш принципи. (1)

Юқорида санаб ўтилган тил ўқитиш методикасининг умумий принципларини инобатга олган ҳолда, ҳозирда замон талабларига кўра иш тутиб, ўзбек тилини чет элликларга жадал ўргатиш дастури бўйича ўқитиш усулини йўлга қўйиш керак. Бунинг учун дастур ва дарсликлар яратиш зарурати бор.

Ўзбек тилини хорижий тил сифатида жадал ўқитиш учун қуйидаги бир қатор вазифаларни амалга ошириш лозим бўлади.

- Коммуникатив-нутқий, лексик-грамматик материални маълум бир тизим асосида бериш;
- имло қоидаларини ўргатиш;
- оғзаки ва ёзма нутқ кўникма ва малакаларни чуқурлаштириш;
- луғатлардан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириш;
- матн билан ишлаш кўникмасини шакллантириш;
- ўқувчилар сўз бойлиги ва нутқий малакасини ошириш;
- ўзбек халқининг миллий-маданий ўзига хосликларига оид билимларини кенгайтириш;
- нутқ маданияти борасида асосий зарурий билимларни бериш;
- ўқувчиларни эркин фикрлашга, мустақил мушоҳада қилишга ундаш.

Мавзули матн, унга мос суратлар, содда грамматик қолиплар келтирилган дарсликлар мазкур масаланинг ечими бўлиши мумкин.

Бугунги кунда жаҳон тажрибасида хорижий тилларни ўқитишда нутқий мавзулар доирасида дарсларни ташкиллаштириш кенг йўлда қўйилган. Бунда соддадан мураккабга қараб мавзулар ва сўзлар танланади. Тил ўрганиш албатта, бевосита ўрганилаётган тилда сўз бойлигинини оширишни кўзда тутади. Бунинг асосий синалган усулларида бири эса луғат билан ишлаш.

Маълумки, тил ўрганувчи нутқий фаолият доирасида тўртта кўникмага эга бўлиши лозим. Булар ўқиш, тинглаб тушуниш, ёзиш, сўзлаш. Бу кўникмага эга бўлиши учун эса энг аввал сўз бойлигини ошириш ва дастлабки грамматик билимларни эга бўлиш талаб этилади. Бу талабни рўёбга чиқаришда “мавзули сўзлашгич” луғатларнинг ўрни муҳим. “Мавзулий сўзлашгич” луғатларнида соддадан мураккабга тамойилига риоя қилинади. Маълум мавзу танланиб, уни мазмунини очиқ берувчи сўз, сўз бирикмалари берилади ва танланган мавзуга мос диалог мисол тариқасида келтирилади. Бунда “фаолият доираси”, “фаолият тури”, “мулоқот жойи”, “мулоқот вазияти” каби жиҳатлар эътиборга олинади.

“Мавзули сўзлашгич” луғатларнида сўз, сўз бирикмаларини танлашда тил ўрганиш даражасини эътиборга олган ҳолда ёндошиш лозим.

Бошланғч билим даража – унда кундалик сўзлашувда зарур бўлган кўникмаларга эга бўлишни тақозо қилади:

- Онсон қолиплар асосида мулоқотга кириша олиш;
- Содда тузилган матнни ўқий олиш;
- Оғзаки мурожаатни тинглаб тушуна олиш;
- Маълум лексик минимумни (1000 та сўз) эгаллаш.

Иккинчи даража – ўрганувчидан маълум грамматик билимларни, вазиятга мос лексикани танлай билишни, эркин сўзлашишни талаб этади:

- матнларни (20 дақиқада 400 та сўз) ифодали ўқий олиш;
- содда мазмундаги матнларни тушуниш;
- матнларда ифодаланган турли даражадаги ахборотларни тушуниш;
- 100-150 сўздан иборат бўлган ўртача мураккабдаги матинни ўзбек тилидан она тилига, она тилидан ўзбек тилига таржима қила олиш;
- оғзаки мулоқот кўникмаларига эга бўлиш;
- маълум лексик минимумни (2-2500 та сўз) эгаллаш.

Учинчи даража – ўрганувчидан грамматик билим, оғзаки ва ёзма иншо малакасини, бадиий таржима кўникмасини талаб этади:

- диалогик ва монологик нутқ кўникмаларига эга бўлиш;
- тинглаб нутқни тушуна олиш;
- ўқилган ёки эшитилган матнни таржима қила олиш;
- берилган матнни қисқартира олиш;
- илмий, расмий, бадиий услубда ишлай олиш;
- маълум лексик минимумни (25000-4000 та сўз) эгаллаш;
- табрикнома, мактуб, ахборот хати кабиларни ёза олиш кўникма ва малакаларини эгалган бўлиши лозим.

Билим даражаси талаб доирасида лексик минимумни шакллантириш мақсадга мувофиқ саналади.

Шу ўринда хулоса қилиб айтиш мумкинки, жадал суратда тил ўқитиш қайси билим даражасини эгаллашга йўналтирилганлиги билан фарқланади. Талабга мувофиқ тарзда дарслик ва луғатлар тавсия этилади. Нечоғлиқ тил

ўрганувчининг сўз бойлиги кўп бўлса, унинг учун эркин мулоқот қилиш имконият ҳам шунчалик кенгаяди.

Тилини жадал равишда ўқитиш тизимли ёндашувни тақозо этади. Бу ўринда матн билан ишаш жуда қўл келади. Белгилаб олинган мавзулар доирасида оғзаки ва ёзма нутқни шакллантириш учун ҳар бир мавзунини мустаҳкамлаш, ўрганувчи сўз бойлигини ошириш, маълум мавзуларда эркин, мустақил равишда фикр баён этиш кўникмаларини шакллантиришга ёналтирилган матнлардан фойдаланишни тақозо этади. Оғзаки нутқни ривожлантиришга мўлжалланган матнлар мавзусини грамматик мавзулар билан мос равишда танлаш лозим. Бу билан тил ўрганувчининг ҳам назарий ҳам амалий билимларини оширишга, коммуникатив ҳамда грамматик масалалар эчимига эришиш мумкин.

Грамматик мавзуга мос лексик қолиплар ёрдамида мавзу мустаҳкамланади ва нутқий вазиятга мос матн — диалог ёки монолог шаклида берилади. Матн танлаганда содда қолиплаган вариантлар маъқул, аста секинлик билан матнлар мураккаблашиб боради. Матн учун мавзу танланганда тил ўрганувчиларга қизиқ тушиш бўлган вазиятларга мос келувчилари танланса мақсадга онсон ва тез эришилади. Чет элликлар учун танланган матнларда улар ўрганаётган тил халқ тарихи, маданияти, дунёқараши акс топса, тил ўрганувчилар учун қизиқ бўлади ва бу тил ўрганишларида ҳам муайян енгилликлар яратади. Матнга оид топшириқлар берилиб, улар видео ва аудио материаллар билан бойитилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Хорижий тилини жадал ўргатишда хотира машқлари аҳамиятли. Ёдда сақлашнинг ўқиш, ёзиш, тинглаш, кўриш каби усуллари мавжуд.

Тинглаб ўрганиш (аудирование) азалдан тил ўрганишнинг самарали усулларида хисобланади. Бу тажрибада синалган усуллардан бўлиб, тинглаш учун мўлжалланган матнлар ва машқлар тўғри талаффуз қилишни ўрганишда, оғзаки ва ёзма нутқни ўстиришда жуда қўл келади. Матнни тинглаб туриб гапириб бериш, ситата келтириш, боён ёзиш, матнни давом эттириш каби топшириқларни бериш орқали мавзунини мустаҳкамлаш мумкин. Шу каби матн устида ишлаш жараёнида тил эгаллаш имкониятлари кенгаяди. Матн устида ишлаш ҳам назарий ҳам амалий аҳамият касб этади. Бу жараён босқичма босқич амалга оширилади:

Биринчидан, ўрганувчи билимини бойитиш, дунёқарашини кенгайтириш, равон нутқни эгаллашга омил бўлади;

Иккинчидан, шунга ёналтирилган амалий машғулаотларда нутқий малака ва ижодий кўникмаларни шакллантирилади;

Учинчидан, мустақил фикрлаш ва баён этиш майлларини ривожлантиради.

Хорижий тилни ўрганишда мустақил таълимнинг ҳам ўзига хос ўрни бор. Буни ҳеч ким инкор қилолмайди, чунки тил ўрганиш узок муддатли мураккаб жараён. Ҳозирги кунда янгича таълим олиш шакллари оммалашиб

бормоқда. Шулардан бири – масофавий таълим. Бу жараён мустақил билим олиш имконини беради. Бунинг учун фан соҳалари бўйича электрон дарсликларни яратиш, уларни амалда қўллаш, виртуал дарс жараёнини ташкил этиш каби ишларни амалга ошириш лозим.

Ўқув жараёнида қўллаш учун мўлжалланган электрон ресурслар унинг самарадорлигини оширишга имкон беради. Маълумки, электрон дарсликлар топшириқ ва амалий материалларни ўзида жамлаган ҳолда билимларни назорат қилиш ва сифатини ўша заҳоти баҳолаш имконини берувчи уйқори технологияли манба ҳисобланади.

Электрон дарсликларда ҳар бир мавзуга оид грамматик материаллар, машқлар, ўқиш учун матнлар, мустақил таълим учун топшириқлар ва турли шаклдаги назорат тестлари берилиши лозим. Уларда оддийдан мураккабга тамойилига риоя қилган ҳолда тил ўрганувчининг билим даражасига кўра машқлар танлаш инконини яратиш, мустақил таълимга етарлича эътибор қаратиш ва шуларга кўра бериладиган материалларни мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Электрон дарсликларда бериладиган тест топшириқлари нафақат ўзлаштиришни назорат қилади, балки ўргатувчи – ўқитувчи вазифасини ҳам бажаради. Мазкур тест топшириқларини ечиш жараёнида мавзуларни мустақил равишда ўзлаштириш ҳам кўзда тутилиши керак.

Электрон дарсликлар учун тест топшириқлари:

- мазмуни ўқув мақсадига мос келиши;
- тақдим этилган материалнинг муҳимлиги;
- илмий аниқлик;
- изчиллик ва мантиқийлик;
- ўзлаштириш даражасига кўра фарқланиши;
- самарадорлилик;
- баённинг содда, равон, аниқ ва тушунарлилиги;
- бир маънолилик;
- вақтнинг қатъий белгиланиши;
- ихчамлик;
- вариативлилик каби бир қанча талаблар доирасида шакллантирилган бўлиши лозим.

Ўзбек тилини хорижий тил сифатида ўқитилганда масофавий таълимдан кенг амалда фойдаланиш бугунги кун талаби. Бу йўл орқали таълим сифатини, самарадорлигини ошириш имконига эга бўлиш билан бир қаторда, ўрганувчиларнинг мустақил билим олишлари ва ўзлаштирганлик даражаларини тез, ҳаққоний аниқлаш мумкин. Бунинг учун юқори савияли электрон дарсликлар ва билимларни назорат қилиш тизими сифатида электрон тест топшириқлари мажмуаларини яратиш ҳозирда педагоглар олдидаги долзарб вазифадир.

Демак, тил ўрганиш ва ўқитиш мураккаб, давомли жараён уни амалга ошириш кўп меҳнат талаб этади. Ўзбек тилини хорижий тил сифатида

Ўқитишда жаҳон тажрибасидан фойдаланган ҳолда замонавий таълим усуллари йўлга қўйиш, таълим ресурсланинг сифатини ошириш, билим бериш жараёнини даражаларга бўлиш, таълим ресурсларини ва уларда берилган маълумотларни ўзаро мувофиқлигини таминлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Жалолов Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. Т.:Ўқитувчи,1996.—367 б.
2. Хорижликларга ўзбек тилини ўқитиш масалалари.Т.2014.—60 б.